

Kurta József

Az erdélyi református kollégiumi könyvtárak államosítása és visszaigénylése

Az előzmények

Erdély és Partium református egyháza 1920 után

A zelső világháborút követően, a trianoni békekötések után Magyarország területének kétharmadát elveszítette. A Magyarországi Református Egyház tagjainak hozzávetőlegesen fele Erdély, a Felvidék, Kárpátalja és a Délvidék elcsatolásával a határokon kívülre került.¹ Az *Erdélyi Református Egyházkerület* elszakadva az addig öt kerületből álló egységes egyháztesttől, önálló szervezetre rendezkedett be a megváltozott viszonyok között. A Tiszántúli Egyházkerület több egyházközsége elvesztette kapcsolatát a határon túl maradt esperesi és püspöki székhellyel, és felsőbb vezetés nélkül maradt. Elkezdődött egy hosszú és keserves folyamat, amelynek eredményeképpen az 1921-ben Romániához csatolt területeken élő 183 egyházközségből Nagyvárad székhellyel létrejött a *Királyhágómelléki Református Egyházkerület*. A kerület első választott püspökét a román állam csak 1926-tól ismerte el funkciójában, és ez a huzavona, sok emberi gyarlósággal tarkítva, meghatározta az egyház belső életét is.²

1940 után Erdély és Partium nagyobb része ismét magyar fennhatóság alá került. Ez a helyzet 1945-ig állt fenn, majd ismét visszaállt a bécsi döntést megelőző állapot.

Az 1948-as kommunista hatalomátvétel után jól megszervezett egyház-üldözés vette kezdetét. Ez a kor 1989 decemberében zárult le – látszólag, de valójában *a kommunizmusban az a legrosszabb, ami utána következik*.

---

¹ Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. II. Bihar, Máramaros, Szatmár és Szilágy megye. Népszámlálási adatok 1850/1869–1992 között*. Csíkszereda 1999. Elektronikus változatát ld. <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002.htm> (megnyitva: 2010. január 20.).

² Csernák Béla: *Adatok a Királyhágómelléki (Nagyvárad) Református Egyházkerület történetéhez*. Debrecen 2008, 11–130.

Az államosítás

1948 után a romániai négy történelmi magyar egyháztól államosítás jogcímén 2140 ingatlant kobzott el az állam, ebből 1041 egyházi oktatási intézmény épülete volt. Az egyházak által működtetett, több évszázados múltú iskolarendszert az 1948. augusztus 3-i tanügyi reformtörvény megszüntette. A két református egyházkerület 531 iskolája került állami tulajdonba. Az ingatlanokkal együtt az állam elvette az azokhoz tartozó ingóságokat is, beleértve a bútorzatot, könyvtárakat, szertárakat stb. is.³

A könyvtárak

A Királyhágómelléki Református Egyházkerület kollégiumi könyvtárai

A Partium két, korábban megszünt kollégiumának, a nagyváradi és a nagybányai középiskolának számottevő könyvtára már korábban szétszóródott. A Nagyváradi Református Kollégium könyvtára Várad 1660-as török kézre jutásával pusztult el, a későbbi alapítású váradi középiskolák jelentősebb könyvtári állományt nem gyűjtöttek.⁴

A Nagybányai Református Kollégium (*Schola Rivulina*) könyvtára a kollégium 1755-ös megszűnése után viszonylagos teljességgel a Nagybányai Református Egyházközség tulajdonába került, és elkerülte az államosítást. A jelenlegi egyházmegyei levéltáros szóbeli közlése alapján a könyvanyag ma az egyházmegye és a Nagybánya-belvárosi Református Egyházközség összevegyült, könyvtári és levéltári anyagot vegyesen tartalmazó gyűjteményében található, állománya nagyjából azonos a Thurzó Ferenc által 1905-ben rögzített állapottal.⁵ A megmaradt könyvanyagról 1964-ban készült leltár, vélhetőleg állami felszólításra. A könyvtár feldolgozása, és a további kérdések tisztázása még várat magára.

Az államosítás idején az Egyházkerület intézményei közül a *Szatmári Református Gimnázium* és a *Máramarosi Református Líceum* rendelkezett jelentősebb

³ Vincze Gábor: A magyar oktatásügy helyzete 1944–1989 között. In: *Illúziók és csalódások*. Státus Könyvkiadó, Csíkszereda 1999, 196.; Bustya Endre: Erdély hét kálvinista kollégiuma. In: *Helikon*, 1996. 11. sz. 12–13.; 12. sz. 17–18.; 13. sz. 16–18.; 18. sz. 16–17.; 20. sz. 16–18.; 21. sz. 16–18.; 22. sz. 16–17.; 23. sz. 16–17.; 24. sz. 12. A Zilahai Református Egyházmegye az impériumváltás előtt az Erdélyi Református Egyházkerülethez tartozott, a kollégium könyvtárának történetét az erdélyiek között tárgyalom.

⁴ Major Huba Zsolt: *A váradi református főiskola története (1558–1660)*. Kézirat. Nagyváradi 1977. Pálfi József: *Református felsőoktatás Erdélyben*. Doktori értekezés. Debrecen 2008. 62–85. Az 1660-ban elpusztult könyvtárról nem maradt fenn jegyzék.

⁵ Thurzó Ferenc: *A nagybányai ev. ref. főiskola (Schola Rivulina) története 1547–1755*. Nagybánya 1905, 104–129.; Vö. *Partiumi Könyvesházak 1623–1730*. Szerk.: H. Takács Marianna. Budapest – Szeged 1988. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 14. [Adattár 14.] Szerk.: Keserű Bálint.) 377–424. Gellén Sándor lelkipásztor-levéltárosnak ezúton is köszönöm a tájékoztatást.

könyvtári állománnyal. A *Szatmári Református Gimnázium* könyvtárának 17–18. századi történetét és állományát Bura László (alias Kulcsár György) kutatásai alapján ismerjük.⁶ A gyűjtemény további fejlődését Bakcsy Gergely dolgozta fel 1896-ig.⁷ Ekkorra már tanári kézikönyvtár és ifjúsági olvasókönyvtár is működött az ún. *nagykönyvtár* mellett. 1893-ban algimnáziumi könyvtárat hoztak létre.⁸ Az utolsó, 1918-as kollégiumi értesítő alapján a kollégium Nagykönyvtára 7950 művet számlált, 11 548 kötetben, a tanári kézikönyvtár 1282 művet, 3192 kötetben, az ifjúsági könyvtár 1399 művet 2348 kötetben. A szegény tanulók számára külön könyvtárat alapítottak, amely tankönyveket kölcsönzött. Ennek állománya 1351 kötetből állt.⁹ Azt ezt követő időszakról nem találtunk számadatokat a könyvtár állományát illetően. Az államosítás során átvételi leltár nem készült, így az elkobzott gyűjtemények nagyságáról nincsen pontos adatunk, de az analógiák alapján jelentős gyarapodást feltételezhetünk. Az államosítás után a kollégiumi könyvtárak anyagának egy részét (3421 kötetet), az ún. *Rajoni könyvtár* kapta meg 1951-ben, amely 1974 óta Szatmári Megyei Könyvtár néven működik.¹⁰ A kollégiumi gyűjtemény kötetei nyomon követhetők a Megyei Könyvtár nyomtatott katalógusaiban.¹¹

A *Máramarosi Református Líceum* könyvtárának teljes történetét Balogh Béla dolgozta fel, alább az általa közölt adatokra támaszkodom.¹² 1944-ben a viszontagságos sorsú gyűjteményt a Líceum vezetősége a Máramarosi Református Egyházközség gondjaira bízta, amely a templomban helyezte el azt. Az államosítás során 1948. július 26-án került sor a könyvtár átadására, amely ekkor a becslések szerint 25 000 kötetel rendelkezett. 333 kötet *régi és tudományos értékű* könyvet a Teleki Tékába szállítottak. 1956 után Balogh Béla már csak 6–7000 kötet *liceumi könyvtármaradványt* említ, amit ekkor választottak szét a szigeti megyei levéltár anyagától. Ebből a szelektálás után 1300 kötet maradt Szigeten, kb. 2000 kötet Szatmárra, a Megyei Könyvtárba, és

---

⁶ Adattár 14., 327–373.; Bura László: *Iskolavárosunk Szatmárnémeti*. Státus Kiadó, Csíkszereda 1999, 27–32.

⁷ Bakcsy Gergely: *A Szatmárnémeti ev. ref. Főgimnázium története*. Szatmár 1896, 99–107.

⁸ Uo. 105–107.

⁹ *A Szatmárnémeti Református Főgimnázium 1917–1918. évi negyvennyolcadik értesítője*. Szerk.: Bakcsy Gergely. Szatmár-Németi. 1918. 31–32.

¹⁰ <http://www.satu-mare.ro/cultura/bibliotecajud.html.hu> (megnyitva: 2010. január 20.) Állítólag a Megyei Múzeumhoz is került a könyvtár anyagából, de erről nem találtam írott anyagot, és többszöri próbálkozásra sem sikerült személyesen meggyőződnöm meglétük felől.

¹¹ Paula, Vasile-Marinescu – Cordea, Marta: *Cartea străină veche în Biblioteca Județeană Satu-Mare. Sec. XV–XVI*. Satu Mare 1998.

¹² Balogh Béla: A Máramarosi Református Líceum egykori könyvtára. In: *Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Erdélyi Múzeum Egyesület kiadása. Kolozsvár 1996, 38–54.

egy meghatározatlan mennyiség Marosvásárhelyre, az ottani Megyei Könyvtárba került. Balogh Béla summázása szerint

„[...] az első világháború után Máramarosszigeten maradt líceumi könyvtári anyag 1948 és 1957 között részben megsemmisült, a megmaradt hányad pedig szétszóródott”.¹³

Az Erdélyi Református Egyházkerület kollégiumi könyvtárai

Az Erdélyi Református Egyházkerület könyvtárainak története viszonylag jól dokumentált. Ezek a könyvtárak, ellentétben a partiumiakkal, rendszeresen szolgáltatnak adatokat a statisztikai évkönyvekhez, így fogalmat alkothatunk az állományok gyarapodásáról, a könyvtári forgalomról, az alkalmazottak számáról stb.¹⁴ A millennium fényét emelve, az Egyházkerület Igazgatótanácsa Parádi Kálmán szerkesztésében jól adatolt kötetet jelentetett meg az Egyházkerület fennhatósága alá tartozó iskolákról, amely pontos kimutatást ad a gyűjtemények állapotáról.¹⁵ Parádi a kötetben megjegyzi:

„[...] kollégiumi könyvtáraink, gyűjteményeink és szertáraink jelenlegi rendezett volta a mai központi adminisztráció szigorúságának, részben az állami főfelügyelet ellenőrző hatásának az eredménye.”¹⁶

A statisztika az 1876-os felmérés adataihoz viszonyítja az 1896-os állapotokat.

A Kolozsvári Református Kollégium könyvtárának kora újkori történetét Sipos Gábor kutatásai alapján részleteiben is ismerjük.¹⁷ A könyvtár későbbi fejlődését Török István, majd pedig Kolozsvári József monográfiája követi nyomon részletekbe menően.¹⁸ A dinamikusan gyarapodó gyűjteményt (1827-ben 6600, 1851-ben 15 000, 1876-ban 21 356, 1896-ban 25 356, 1906-ban 34 301 kötet) 1949-ben államosították. Az ekkor felvett jegyzőkönyv szerint 67 233 kötet könyv és 9273 kötet folyóirat volt az állományban, ebből 19

¹³ Balogh Béla: *i. m.* 53.

¹⁴ Magyarország közoktatásügye az 1906. évben. Külön lenyomat „A m. kir. Kormány 1906. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv” című, a m. kir. miniszterelnök által az 1897. évi XXXV. t.-cz. 5. §-a értelmében az országgyűlés elé terjesztett műből. Budapest 1907, 164–166.

¹⁵ Parádi Kálmán (szerk.): *Az Evangélium Szerint Reformált Erdélyrészi Egyházkerület fő-, közép-, és elemi iskoláinak állapotrajza*. Kolozsvár 1896, 199–200., 208–209.

¹⁶ Parádi Kálmán: *i. m.* 199.

¹⁷ Sipos Gábor: *A Kolozsvári Református Kollégium könyvtára a XVII. században*. Olvasmánytörténeti dolgozatok 1. Szeged 1991. Ld. még: *Erdélyi könyvesházak II. Kolozsvári, Marosvásárhely, Nagyenyed, Szászváros, Székelyudvarhely*. (Adattár XVI–XVIII. Századi szellemi mozgalmaink történetéhez 16/2. [Adattár 16/2.] Szerk.: Keserű Bálint.) Szeged 1991, 49–89.

¹⁸ Török István: *A Kolozsvári Ev. Ref. Collegium története*. III. Kolozsvár 1905, 305–329.; Kolozsvári József: *Litteris et Pietati Sacrum*. Adalékok a Kolozsvári Református Kollégium történetéhez. I. Kolozsvár 2007, 281–324.

ősnymtatvány, 590 RMK kötet.¹⁹ A könyvtárat a Román Akadémia Kolozsvári Fiókkönyvtárában helyezték el, jelenleg is ott található.

A *Marosvásárhelyi Református Kollégium* könyvtárának korai időszakáról Koncz József és Tonk Sándor kutatásai szolgálnak adatokkal.²⁰ A gyűjtemény 1716-ban a gyulafehérvári kitérővel ide érkezett Sárospataki Református Kollégium könyveinek egy részével gyarapodott.²¹ A gyarapodás az első világháború után felgyorsult (1876-ban 18 296, 1884-ben 18 190 kötet és 4389 füzet, 1894-ben 20 247 kötet és 5917 füzet, 1895-ben 20 328 kötet, 1906-ban 29 257 kötet, 1914-ben 32 233 kötet), 1948-ig a könyvtár állománya 80 000 kötetre nőtt. Az elkobzott gyűjtemény 1950-ben *Bolyai Dokumentációs Könyvtár* néven, önálló intézményként a helyi Néptanács és a bukaresti Tanügyi és Kulturális Minisztérium mellett működő Könyvtárak Igazgatóságának fennhatósága alá került. 1954-ig a kollégium épületében maradt, aztán a Teleki Tékába költöztették, jelenleg is ott található.²²

A hét erdélyi református kollégium közül a *Szászvárosi Református Kollégium* került legkorábban a román állam tulajdonába. 1848-ig terjedő történetét legutóbb Ósz Sándor Előd összegezte, és újra közölte a kollégium matriculájában található 17. századi, egyetlen ismert könyvtárlistáját is.²³ A 19. század előtt jelentősebb patrónusa nem volt az intézménynek, és ez a könyvtár állományán is meglátszik.²⁴ 1922-ben a román állam a szászvárosi, udvarhelyi és zilahi kollégiumtól megvonta a nyilvánossági jogot, és ezt csak a zilahinak sikerült visszaszereznie. 1926-ban az állam tisztázatlan körülmények között megvásárolta a kollégium épületét a református egyháztól. A kollégium megszüntetése után árvaház és szórványinternátust hoztak létre.²⁵ A könyvtár 18–20 000 kötetre becsült anyaga szétszóródott. A húszas években a laikus érdeklődés szempontjából érdekes, főképp szépirodalmi műveket a Szászvárosi Református Egyházközségnek adták át. A kolozsvári Protestáns

¹⁹ A leltárt közli: Kolozsvári József: *i. m.* 303–304.

²⁰ Koncz József: *A Marosvásárhelyi Ev. Ref. Kollégium története*. Marosvásárhely 1896, 715–718.; Adattár 16/2., 89–114.

²¹ Sebestyén-Spielmann Mihály: A Sárospataki (-Gyulafehérvári) Református Kollégium Marosvásárhelyen őrzött könyvei. In: *Emlékkönyv a Teleki Téka alapításának 2000. évfordulójára 1802–2002*. Szerk. Deé Nagy Anikó, Sebestyén-Spielmann Mihály, Vakarcz Szilárd. Marosvásárhely 2002, 272–289.

²² Deé Nagy Anikó: A marosvásárhelyi Teleki Téka a második világháború után. In: *Emlékkönyv a Teleki Téka alapításának 2000. évfordulójára 1802–2002*. Szerk. Deé Nagy Anikó, Sebestyén-Spielmann Mihály, Vakarcz Szilárd. Marosvásárhely 2002, 146–147.

²³ Ósz Sándor Előd: *A Szászvárosi Református Kollégium diáksága 1669–1848*. Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek 16. Kolozsvár 2006, 6–14., 165–166.; Adattár 16/2., 199–200.

²⁴ A kollégiumi értesítőkből a könyvtárról szóló tudósítások csak az éves gyarapodást jelzik, kötettszámot nem adnak meg.

²⁵ Sipos Gábor: A romániai református egyház intézményrendszere a két világháború között. In: *Korunk* 2002, 28–30.

Teológiai Intézet könyvtára az 1928–1929-es tanévben vett át 675 művet, 938 kötetben, köztük több jelentős régi magyar könyvet és antikvát. A könyvtár könyveiből a volt Kolozsvári Református Kollégium állományába is jutott.²⁶ A gyűjtemény helyben megmaradt részét, 9502 kötetet 1951 márciusában Bedő Béla helyi lelkész, a kollégium utolsó igazgatója bukaresti rendelkezésre a szászvárosi Kulturális Részlegnek (Secțiunea Culturală a Raionului Orăștie) adta át.²⁷ Ez az anyag a kolozsvári Egyetemi Könyvtárba került.

A Bethlen Gábor által 1622-ben alapított és 1658-ban elpusztult gyulafehérvári *Collegium Academicum* könyvtárának történetét Jakó Zsigmond dolgozta fel, és miként a tanulmánya címéből is kiderül, a nagyenyedi kollégiumi könyvgyűjtemény előzményének tekintette.²⁸ A *Nagyenyedi Református Kollégium* első korszakának jegyzékeit ismerjük.²⁹ A könyvanyagot azonban a történelmi viszontagságok több ízben is (1687–1689, 1704–1705, 1849) megtizedelték. A későbbiek során főképpen adományok révén bővült, így 1896-ra az állomány majdnem 30 000 kötetet számlált.³⁰ Ez a szám az államosítás idejére megduplázódott.³¹ 1948 után a könyvtár a kolozsvári Egyetemi Könyvtár zárt részlegeként működött. Mivel a gyűjteményt nem költöztették el, a restitúciós törvény 2005-ös módosítása megadta a lehetőségét, hogy ezt a könyvtárat az egyház visszakapja. A visszaigénylés, leltározás és átvétel folyamata így sem volt zökkenőmentes. Jelenleg a könyvtár egyházi felügyelet alatt, egy könyvtáros vezetésével működik.

A *Székelyudvarhelyi Református Kollégium* könyvtárának első korszakát Jakó Zsigmond dolgozta fel, a könyvjegyzékek is ismertek.³² Az újkori történetét példászerűen összegezte Bujdosóné Dani Erzsébet és Róth András Lajos, a könyvtár jelenlegi könyvtárosa, feldolgozva az államosítás előtti, és az azt követő állapotokat is.³³ 1948-ban kb. 50 000 kötetet számlált az elkobzott kollégiumi gyűjtemény, amely ma az állami fenntartású Haáz Rezső Múzeum

²⁶ Jakó Zsigmond: Könyv és könyvtár az erdélyi magyar művelődésben. In: *Úó: Írás, könyv, értelmiség*. Bukarest 1976, 300.

²⁷ A jegyzőkönyv az Erdélyi Református Egyházkerület Központi Gyűjtőlevéltárában található, a *Szászvárosi Ref. Kún Kollégium levéltára 1951-es iratok* irattartóban.

²⁸ Jakó Zsigmond: A nagyenyedi Bethlen Kollégium könyvtárának kezdetei és első korszaka (1622–1658). In: *Úó: Írás, könyv, értelmiség*. Bukarest 1976, 199–208., 299–300.; Herepei János: Miképpen került el a gyulafehérvári bibliotékának egy része az 1658. évi tatár pusztítást? In: *Magyar Könyvszemle* 1961, 170–172.

²⁹ Adattár 16/2., 117–195.

³⁰ Parádi Kálmán: *i. m.* 208.

³¹ Jakó Zsigmond: *Könyv és könyvtár az erdélyi magyar művelődésben*, 300.

³² Jakó Zsigmond: A Székelyudvarhelyi Tudományos Könyvtár története. In: *Úó: Írás, könyv, értelmiség*. Bukarest 1976, 219–251.; Adattár 16/2., 203–217.

³³ Bujdosóné Dani Erzsébet: *A székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum Tudományos Könyvtára*. Könyvtári Figyelő 2007, 749–755.; Róth András Lajos: A múltó idő sodrában, avagy rekviem a határon túli iskolai könyvtárakért. In: *Könyv, könyvtár, könyvtáros*. 1997/2, 46–50.

Tudományos Könyvtára kilenc beolvasztott egységből a legjelentősebb. Jakó Zsigmondnak és a könyvtár elkötelezett könyvtárosainak köszönhetően az állomány példás rendben, állományvédelmi szempontból tisztítva és konzerválva maradt fenn és működik.

A *Sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Református Kollégium* könyvtára a legifjabb az erdélyi kollégiumi könyvtárak között. Történetét Csikós Júlia könyvtáros dolgozta fel.³⁴ Az intézmény 1859-es alapítása után létesült, állománya 1882-ig kizárólag adományokból épült. Ez a gyűjtemény is jelentős hagyatékokat őriz (a josphstadti vár magyar rabjainak könyvei, Teleki Domokos, id. és ifj. Teleki József, Cornides Dániel, Ráday Pál, Mikó Imre könyvtárhagyatéka stb.).

Az állomány első feldolgozása 1880-ban történt, ekkor készült a betűsoros cédulakatalógus, és ekkor különítették el a tanári és ifjúsági könyvtárat az ún. nagykönyvtártól. A könyvtár ebben az időben 10 000 kötetel rendelkezett. 1895-ben, a Parádi-féle kimutatás alapján 6964 kötetet számlált.³⁵ Jelenleg hozzávetőlegesen 25 000 kötet nyomtatvány és 370 kötet kézirat található a gyűjteményben.

A *Zilahi Református Wesselényi Kollégium* könyvtárának kezdetei rosszul dokumentáltak, és a gyűjtemény későbbi alakulása is viszontagságos. Az első katalógusa 1713-ban 45 művet sorolt fel, 1767-ben 14-et, 1774-ben pedig csak 3 kötetéről van tudomásunk. Az iskola önkormányzatúvá válásakor, 1816-ban már csak egyetlen könyve volt a kollégiumnak.³⁶ Ez után kezdtek rendszeresebb gyarapításhoz, amelynek eredményeképpen 1876-ban 12 500, 1895-ben 15 000 kötetre nőtt az állomány.³⁷ 1918-ban 16 507 kötet, 3310 folyóirat és 6205 iskolai évkönyvet vettek nyilvántartásba, 1940-ben pedig 20 732 dokumentumot.³⁸ 1922-ben, az impériumváltás után a román igazságügyi minisztérium kolozsvári igazgatóságának 1922/30 644-es rendelete alapján megvonták a kollégium nyilvánossági jogát, amit 1929-ben egyedülálló módon sikerült visszaszereznie.

1948-ban az épülettel együtt a könyvtár is az állam tulajdonába került át, és hosszas huzavona után a Szilágy Megyei Pedagógusok Házának dokumentációs könyvtárává nyilvánították, és zárolták. Ez a könyvtár ma engedéllyel kutatható, állandó könyvtárosa nincsen. A könyvek rendezetlenül vannak tárolva két teremben.

---

³⁴ Csikós Júlia: A Székely Mikó Kollégium könyvtára. In: *Művelődés* 1998, 14.

³⁵ Parádi Kálmán: *i. m.* 208.

³⁶ Adattár 16/2., 427–428.; Kovács Miklós: *A Zilahi Református Kollégium törvénye. A Zilahi Református Kollégium könyvtára. Szilágyság* 1997, 3–7.

³⁷ Parádi Kálmán: *i. m.* 208.

³⁸ *A zilahi Ref. Wesselényi Kollégium évkönyve az 1939–1940-es tanévről.* Zilah 1941, 43–45.

A visszaszolgáltatás alapja

Az 1945. március 6. és 1989. december 22. között jogtalanul elkobozott egyházi ingatlanok visszaszolgáltatásáról az 501/2001. számú törvény rendelkezett. Módosításaként 2005. július 22-én megjelent a román Hivatalos Közlönyben a 247/2005. számú restitúciós törvény, mely az elkobzott magán-, egyházi és közösségi javak visszaszolgáltatását immár az uniós követelményeknek megfelelően kívánta rendezni, és módosította az egyházi ingatlanok visszaszolgáltatásával foglalkozó 501/2002-es jogszabályt is. Ennek értelmében a természetben visszaszolgáltatott ingatlanok esetében kimondta, hogy az állam köteles visszaadni azokat az ingóságokat is, amelyek az elkobzáskor az épületben voltak, és a visszaszolgáltatási kérés beadásakor még léteztek. Az épületek aktuális használói – az egyházak kérésére – kötelesek voltak az igénylés beadásától számított 30 napon belül elkészíteni az ingóságok leltárát.

Azonban a visszaigénylések többsége különböző szinteken megrekedt. Bár a törvény kimondta, hogy jelentős pénzbírságot vethetnek ki azokra a helyi szervekre, amelyek akadályozzák a restitúciós folyamatot, a legtöbb eset helyi szinten akadt meg, mert az új tulajdonosok, hasznélvezők megfellebbezték a *Központi Restitúciós Bizottság* döntéseit. Ez azt jelenti, hogy az állami, ill. helyi intézmények vezetőinek jóindulatára volt és van bízva az ügyek lezárása, ami a legtöbb esetben hónapokig, évekig tartó pereskedésbe nyúlik. A restitúciós törvény reformja értelmében ellenőrző szervként felállították ugyan az Országos Tulajdon-visszaszolgáltatási Hatóságot, amelynek feladata felügyelni, hogy a helyhatóságok a törvénycsomagnak megfelelően járjanak-e el, de ez sem jelent valós jogvédelmet.³⁹

A tények 1990 után

Az egyház 1989 előtt állami nyomás miatt nem dokumentálhatta az államosítás folyamatát és következményeit. A *Református Szemle*, mint az egyház hivatalos közlönye egyetlen sorban sem említi az államosítást, kizárólag az 1948. augusztus 4-i kultusztörvénnyel foglalkozik, azzal is rendkívül szűkszavúan.⁴⁰ Az államosítás maga sem jogtisztán zajlott, csak ritka esetekben készültek átvételi jegyzőkönyvek, leltárak az elkobzott javakról és magáról az eseményről.

A Királyhágómelléki Egyházkerület 1997-ben háromnyelvű kötetben adta ki az elkobzott épületek „viszonylag teljes kimutatását és az egyházi tulajdonok visszaszerzéséért folytatott küzdelem néhány fontosabb dokumentumát”.⁴¹

³⁹ A törvények román nyelven a *Hivatalos Közlönyben* olvashatók. ld. <http://www.monitoruloficial.ro> (megnyitva: 2010. január 20.).

⁴⁰ Ld. *Református Szemle* 1948, 480–488; 514–515.

⁴¹ *Részünk és jogunk. Partea și dreptul nostru. Our Portion and Right.* Szerk.: Barabás Zoltán. Nagyvárad 1997.

A könyv anyaga – az akkori törvényeknek megfelelően – csak az ingatlanokkal foglalkozik, a felsorolt javak között is csak ezek szerepelnek. A közölt levelek, állásfoglalások szövegében viszont gyakran fordul együtt elő az „ingó és ingatlan” javak említése. A kötet idézi Gunnar Jansson, az Európa-Tanács romániai illetékesének 1997-es jelentését, amelyben hangsúlyozta, hogy a visszaszolgáltatandó javak közül „nem szabad kihagyni a könyvtárakat és a műalkotásokat sem”.⁴²

Az egyházak napjainkig csak néhány könyvtárra adtak be a visszaigénylést, a gyűjtemények többségének sorsa azonban továbbra is rendezetlen.

A *Királyhágómelléki Egyházkerület*ben két könyvtár esetében történtek lépések. A nagyváradi kollégium 1948-ban elkobzott könyvanyagát, egyedülálló módon, leltár alapján vette át az állam. Ez adta a lehetőséget, hogy az Egyházkerület visszaigényelje a könyvtárat is az ingatlanokkal együtt. Az épületeket már visszaadta az állam, de egyelőre nem sikerült lezárni az ingóságok ügyét.⁴³ Sajnos a modern gyűjtemény sem méretében, sem tartalmában nem vetekszik a többi elkobzott könyvtárával. A nagyváradi mellett a szatmári kollégium könyvtárára adták be a visszaigénylést. A kérést első fokon elutasították, azzal az indokkal, hogy a könyvtárat 1948 után elköltöztették a kollégium épületéből.⁴⁴ Az Egyházkerület ezt a döntést megfellebbezte, az ügy a szatmári Táblabíróságra került, ahol ismét elveszítette az egyház a pert. Ezt is megfellebbezték, jelenleg az ügy Bukarestben várja a folytatást, de egyelőre nem született döntés. Ezek mellett sem a máramarosi líceum, sem a zilahi kollégium könyvtára ügyében nem tett lépéseket az Egyházkerület, és egyelőre az ingatlan-visszaigénylés sem halad a két intézmény esetében.

Az *Erdélyi Református Egyházkerület* esetében jobb a helyzet.⁴⁵ A Kolozsvári Református Kollégium könyvtárát 2006-ban, az intézmény új épületének visszaigénylése során kérvényezték. Sajnos az ügy egyelőre nem halad.

---

⁴² *Részünk és jogunk...*, 6.

⁴³ Ezúttal is köszönöm a tájékoztatást Petrucz Izabellának.

⁴⁴ A törvénymódosítás szerint azokat az ingó javakat szolgáltatják vissza, amelyeket együtt vettek el az ingósággal, és amelyek még léteznek a visszaigénylési kérvény benyújtásakor. A szöveg szó szerint nem követeli meg, hogy az ingóságnak az eredeti helyén kell lennie a visszaigényléskor is. „*O dată cu imobilele retrocedate în natură se restituie și bunurile mobile, dacă acestea au fost preluate împreună cu imobilul respectiv și dacă acestea mai există la data depunerii cererii de retrocedare. Deținătorul actual al imobilului, la solicitarea și în prezența reprezentantului cultului religios care a depus cererea de retrocedare, va proceda la efectuarea inventarului bunurilor mobile existente în imobil, în termen de 30 de zile de la data depunerii cererii de retrocedare. În cazul nerespectării acestui termen se va urma procedura prevăzută la art. 46 alin. (2)–(4) din Legea nr. 10/2001 privind regimul juridic al unor imobile preluate în mod abuziv în perioada 6 martie 1945 – 22 decembrie 1989, republicată.*” 247/2005. törv. III/7.

⁴⁵ Az erdélyi kollégiumi könyvtárakkal kapcsolatos tájékoztatásért köszönettel tartozom Tamás Emőke jogtanácsosnak és Sipos Gábor egyházkerületi főlevéltárnosnak.

A Marosvásárhelyi Református Kollégium könyvtárát is 2006-ban a Teleki Tékával együtt kérvényezte a *Gróf Teleki Sámuel Könyvtár, Levéltár és Múzeum Alapítvány*. Teleki Sámuel a Tékát a család fiúörökösének kihalása esetén az erdélyi Református Főkonzisztóriumra hagyta hitbizományként. Az alapító gróf dédunokája, az azonos nevű, Afrika-utazó Teleki Sámuel 1913-ban a hitbizományt alapítvánnyá alakította át.⁴⁶ Jelen alapítvány ennek az egykorinak a jogutódjaként igényeli vissza a Tékát, és a vele egy épületben található kollégiumi könyvtárát is. A visszaigénylés ügye ez esetben is egyelőre eredmények nélkül stagnál.

A Szászvárosi Református Kollégium könyvtára esetében egyelőre nincsen törvényes lehetőség a visszaigénylésre, mert a kollégium épületét, amelyben a könyvtár volt, az egyház már korábban, hivatalos keretek között eladta az államnak. Ennek értelmében a 2005-ös törvénymódosítás nem vonatkozik erre a széthullott gyűjteményre.

A Nagyenyedi Bethlen Kollégium könyvtárát a restitúciós törvény módosításának értelmében precedensként 2005-ben adta át a kolozsvári Egyetemi Könyvtár, amelynek részlegeként addig működött. Az állományt a két fél részéről kinevezett közös bizottság leltározta a törvény alapján. Jelentős hiányok nem voltak. Egy vitatott része maradt az állománynak, az ifjúsági olvasóegylet könyvtára, amely visszaszolgáltatásáról még most sem született határozat. Ezt 1950 után vette át az állam, később, mint a nagykönyvtárát, emiatt – bár a pecsétek alapján egyértelmű a könyvek hovatarozása –, egyelőre bukaresti szinten várjuk a döntést a könyvek sorsa felől.

A székelyudvarhelyi gyűjtemény jelenleg a Haáz Rezső Múzeum fennhatósága alá tartozik, így fenntartója közvetve Székelyudvarhely Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatala. A jelenlegi fenntartó kész lenne egy közös fenntartás feltételeit elfogadni, de egyelőre az Egyházkerület vezetősége a kérdést anyagi okokra hivatkozva nem tartja aktuálisnak.

Hasonló a helyzet a Sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Református Kollégium könyvtára esetében is. Ott az állomány eredeti helyén maradt, és valamilyen okból kifolyólag elkerülte az államosítást, olyformán, hogy hivatalosan egyetlen állami szerv sem vette át. 1989 előtt az államosított iskola tartotta fenn, jelenleg is az állami támogatottságú intézmény fennhatósága alá tartozik. Sipos Gábor szóbeli közlése alapján a helyi Tanfelügyelőség bevonásával vissza lehetne igényelni. Ennek elvi akadálya nincsen, csupán az egyházi vezetőség odázza el a kérdést anyagi okokra hivatkozva.

---

⁴⁶ Sipos Gábor: A Teleki Téka és a református Főkonzisztórium. In: *Emlékkönyv a Teleki Téka alapításának 2000. évfordulójára 1802–2002*. Szerk. Deé Nagy Anikó, Sebestyén-Spielmann Mihály, Vakarcs Szilárd. Marosvásárhely. 2002, 17–33. Benkó Samu: *Hitbizománytól államosításig*. In: *uo.* 58–88.

Mulasztások

A kollégiumi könyvtárak esetében sem az egykori tulajdonosok jogtódai, sem az egyházi vezetők nem mérték fel reálisan ezeknek a gyűjteményeknek sem az eszmei, sem az anyagi értékét. Több ok is közrejátszik abban, hogy a könyvtár-visszaigénylések ügye rendezetlen:

1. Az ingatlanok visszaszerzésének nehézségei mellett mindenkor mellékes dolognak tűnt ezeknek az ingóságoknak az ügye. Az egyházkerületek jogtanácsosai, tanácsosai, vezetői, ha kimondva nem is, de gesztusaikban és hozzáállásukban ezt éreztették minden egyes megkeresés alkalmával. Tapasztalható volt az érdektelenség 2005-ben is, amikor a törvény hatályba lépésétől számítva csak 6 hónap állt az egyházak rendelkezésére újabb visszaszolgáltatási kérelmek beadására, és sajnos napjainkban is.
2. A volt tulajdonosok nem tudják, vagy nem kívánják felvállalni a visszaszolgáltatott gyűjtemények fenntartási költségeit.
3. Átköltöztetett, szétszóródott gyűjtemények esetében a volt tulajdonos nem tudja bizonyítani a tulajdonjogát, ugyanis nincsen a birtokában a jogtalan elvételkor kiállított elkobzási jegyzőkönyv.⁴⁷

Távlatok

Egyelőre nincsen valós reménység arra, hogy a könyvtárak visszaigénylése bármilyen szinten új erőre kap. Az államnak sem érdeke visszaszolgáltatni ezeket, és most az egyházak sem kívánják terhelni magukat e gyűjteményeknek szervezeti és fenntartási gondjaival. A gondot tetézi az a feszült, ideges légkör, amely ezt a kérdést egyházi és állami részről egyaránt körülveszi. Az egyház számára kényes és kényelmetlen ez a kérdés a tehetetlenség és a mulasztások miatt. Míg a tanulmány anyagát gyűjtöttem, ezt tapinthatóan éreztem. Az állami fenntartók, alkalmazottak zavara pedig esetenként a jogtalan birtoklás, bitorlás, illetve a gyűjtemény jogi helyzetének változása esetében kialakuló ismeretlen helyzettől való félelem miatt tapasztalható. A román könyvtárosok, gyűjteménykezelők az esetek

---

⁴⁷ A törvény szerint ez is elegendő a tulajdonjog bizonyítására, de a legtöbb esetben nem is készült ilyen jegyzőkönyv.

többségében, az állami hivatalnokok hozzáállásához híven, elutasítóan viszonyulnak a visszaigénylés ügyéhez.

Az ideális eset az lenne, ha az állam visszaszolgáltatná a gyűjteményeket, az egyházak pedig eredeti állapotukban állítanák vissza ezeket a visszakapott ingatlanokban. Erre természetesen nincsen lehetőség, tekintve a jelenlegi állapotokat. Kevésbé ideális, de még mindig jó megoldás lenne, ha az állam a gyűjteményeket visszaadná, és a tulajdonjog tisztázása után az egyház a jelenlegi fenntartókkal közösen tartaná fenn és kezelné a könyvtárakat, meghagyva őket a jelenlegi helyükön, mostani infrastruktúrájukkal. Ezt a megoldást az esetek sajátosságait figyelembe véve tovább lehetne finomítani. A legkevésbé sem ideális a jelenlegi rendezetlen állapot további fennállása lenne, amelyet mind a könyvek, mind a kutatók megsínylenek, lévén kiszolgáltatva az állami fenntartók kényének-kedvének.

Ugye, mégiscsak igaza van a mondásnak, amely szerint a kommunizmusban az a legrosszabb, ami utána következik?